

SE ÅLDERN FATABUREN

SE ÅLDERN

FATABUREN

2015

2015

SE ÅLDERN

Red. Anders Carlsson

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN – Nordiska museets och Skansens årsbok – är en skatt av kulturhistoriska artiklar som har publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har i dag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvideras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Samfundet Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

NORDISKA MUSEET

SKANSEN

Fataburen 2015

Nordiska museets förlag

Box 27820

115 93 Stockholm

www.nordiskamuseet.se/förlag

www.nordiskamuseet.se/fataburen

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktör Anders Carlsson

Bildredaktör och bildbehandling Karolina Kristensson

Omslag och grafisk form Lena Eklund, Kolofon

Översättning Alan Crozier

Omslagsfoto »Fotografens dotter Tove dansar med sin farfar i trädgården.«

Foto: Sten Didrik Bellander, © Nordiska museet (NMA.0056089).

Pärmens insida Foto: Erik Liljeroth, © Nordiska museet (NMA.0029567).

Tryckt genom Italgraf Media 2015

ISSN 0348 971 X

ISBN 978 91 7108 577 1

Vägen till mognad

Bilder ur barndomens historia

KARIN DERN är intendent med ansvar för barnkultur vid Nordiska museet.

Barndomen, den första perioden i en människas liv, lämnar ofta outplånliga intryck. Medan barnet är litet är det mycket som det är utestängt ifrån, faror och hemligheter som utövar en lockelse men som är förbehållna de vuxna. Så har det kanske alltid varit.

Men hur det är att vara barn i övrigt beror på en mängd faktorer. Vilken tidsepok växer barnet upp i? Vilken social miljö? Är det en pojke eller en flicka? Och inte minst: När är man egentligen barn? Gränsen har onekligen förskjutits för vid vilken ålder övergången till vuxenlivet i praktiken sker – och oftast varar mognadsprocessen under flera år. Genom några fotografier och teckningar ur Nordiska museets samlingar vill jag här belysa skilda faktorer som haft betydelse för barns och ungdomars liv och just hur synen på åldrar har växlat.

Under de senaste hundra åren har barnens behov hamnat i fokus på ett sätt som tidigare har saknat motstycke. Förr lade man betydligt mindre vikt vid barns åsikter och önskemål. I FN:s barnkonvention från 1989 betonas däremot barns rättigheter, dvs. att de inte är föräldrars eller andra vuxnas ägodelar. Barnets bästa ska beaktas i beslut som rör dem, alla barn har rätt till liv och utveckling,

alla barn har rätt att uttrycka en mening och få den respekterad. Om detta låter som en självklarhet i dag så är det värt att minnas att barnperspektivet är resultatet av en lång process som tog sin början i en tid då barnen var osynliga som självständiga individer.

Barnets utveckling

Barndomen är en tid för inlärninng och upptäckt av omvärlden inför inträdet i vuxenlivet. Samtidigt som den fysiska mognaden sker tidigare i dag har gränsen för när man verkligen betraktas som vux-

Spädbarnshem. Foto: Karl Heinz Hernried, © Nordiska museet (NMA.0030616).

en i vissa avseenden flyttats till en senare tidpunkt. Skoltiden har förlängts och de flesta är inte självförsörjande förrän långt senare.

Viktiga skeden under uppväxten är *spädbarnstiden* då man är helt beroende av sin vårdare, *småbarnsåren* då barnet lär sig att behärska sin kropp hemma och i förskolan, *skoltiden* som är en fas av inläring och relationer till kamrater, samt slutligen *tonåringens* sexuella uppvaknande och ifrågasättande av auktoriteter. Varje fas innebär ett steg mot ökad utveckling av den egna personligheten och relationer till omgivningen.

Ett nyfött barn är sårbart och helt beroende av att någon tar

Fyra flickor går i armkrok på en grusväg i Tensta, 1970-tal. Foto: Peter Gullers, © Nordiska museet (NMA.0052534).

Klassrum, årskurs 6, 1980-tal. Foto: Berndt Klyvare, © Nordiska museet (NMA.OO32669).

hand om det, ger det mat, skydd och värme. Förhållandet till föräldrarna eller den som vårdar barnet är livsviktigt och utgör hela dess värld. Vid ett års ålder lär sig barnet att gå, lite senare att tala och så småningom att läsa och skriva. Men ännu dröjer det många år innan barnet är redo att försörja sig självt. Det växer stegvis in i rollen som vuxen genom att studera och härma de äldre men också genom att pröva gränser och utforska omvärlden.

Skoltiden har blivit allt längre. I folkskolan som infördes 1842 var barnen lediga under långa perioder för att delta i skördearbete eller annat som hörde till årstidernas växlingar. De flesta gick bara fem till sex år i skolan. Under skolåren spelar samvaron med jämnåriga en allt större roll för den personliga utvecklingen och synen på omvärlden. Man jämför sig med kamraterna som också har stor betydelse vid frigörelsen från föräldrars och lärares auktoritet.

Brottningsmatch på lek ute på skolgård, 1960. Foto: Karl Heinz Hernried,
© Nordiska museet (NMA.0029993).

Procession med präst och konfirmander. Foto: Karl Heinz Hernried,
© Nordiska museet (NMA.0030150).

Inträdet i puberteten innebär slutet på barndomen och för bara en eller ett par generationer sedan var konfirmationen vid omkring 14 års ålder en rituell övergång till vuxenlivet, åtminstone arbetsmässigt. Ungdomar ansågs då kapabla att ta hand om sig själva även om de ännu inte var tillräckligt mogna eller hade de ekonomiska förutsättningarna som krävdes för äktenskap och familjebildning. De traditionella gåvorna vid konfirmationen var länge psalmbok och en klocka – det senare ett värdefullt föremål som symboliserar både självständighet och ansvar.

I dag har åldern för när man är redo att lämna föräldrahemmet

Ungdomar firar studentexamen med dryck och musik på lastbil som kör längs Strandvägen i Stockholm, 2010. Foto: Peter Segemark, © Nordiska museet (NMA.0059245).

förskjutits uppåt, dels på grund av bostadsbristen och dels för att arbetsgivarna ställer allt högre krav på eftergymnasial utbildning och livserfarenhet. Myndighetsåldern sänktes till 18 år 1974, men i praktiken blir de flesta inte ekonomiskt oberoende förrän långt senare. 18-årsdagen är ändå ett viktigt steg i processen mot självständighet genom att man då får ta körkort, köpa alkohol på restauranger och framför allt gifta sig (utan prövning) och rösta i allmänna val. Åldern för när man blir myndig har ändrats vid flera tillfällen. På 1600-talet blev män myndiga redan vid 15 år men denna gräns höjdes år 1721 till 21 år och förblev så ända till 1969

Tonårsflickor röker på skolgård, 1960-tal. Foto: Karl Heinz Hernried,
© Nordiska museet (NMA.0030244).

då den sänktes med ett år och några år senare igen till 18 år. Kvinnor var länge omyndiga, med en manlig släkting som förmyndare. Först år 1863 kunde ogifta kvinnor bli myndiga vid 25 års ålder om de anmälde denna önskan till domstol, medan gifta fortfarande hade sin make som målsman. Ett par decennier senare sänktes ogifta kvinnors myndighetsålder till 21 år, samma som männens, men först 1921 gällde denna gräns även gifta kvinnor. (Se Ann-Sofie Anderssons bidrag i denna volym.)

Studentexamen markerar slutet på skolgången och tonåren och har blivit en gränsöverskridande och lekfull övergångsrit mot vuxenlivet, där ungdomarna skämtar med ålderssymboler, från späd-

barnets napp till den vuxnes champagneglas. Det är en stund av både lek och allvar. Bakom den glättiga ytan vet alla att livet från och med nu tar en ny riktning mot det okända och att det är dags att stå på egna ben. Studentexamens betydelse har växt under senare år och har delvis tagit över den roll som konfirmationen tidigare hade.

Även om barn på sätt och vis är friare i dag finns det fortfarande mycket som är förbjudet och kanske är de mer övervakade än tidigare. För att skydda barn från skadliga influenser eller att bli utnyttjade har bestämda åldersgränser införts för när man får se våldsamma filmer, spela vissa datorspel, dricka alkohol eller ha sex. Ungdomar som kommit in i puberteten vill gärna ta ett kliv in i vuxenvärlden genom att testa saker som inte är accepterade för barn och tar avstånd från det som de uppfattar som barnsligt. Det kan ta sig olika uttryck som att klä sig sexuellt utmanande, börja röka eller andra aktiviteter i vilka de vuxna saknar insyn.

Barnens roll i familjen

Även synen på barns och ungdomars roll i familj och samhälle har växlat genom tiderna. För ett par hundra år sedan var barndomen ingen avgränsad och skyddad period på samma sätt som i dag, utan det var helt naturligt att barn arbetade sida vid sida med de äldre och bidrog till det gemensamma hushållet efter förmåga. Barnen var en del i ett kollektiv där det inte fanns mycket utrymme för individuella val.

Hur barndomen gestaltade sig berodde på flera olika faktorer. Könstillhörighet, samhällsklass och föräldrarnas livssituation var helt avgörande för vilken uppväxt barnet fick förr och har betydelse även i dag. Men innan demokratiseringen av samhället genomfördes var den sociala rörligheten ännu lägre än nu. Yrkesval och framtidsutsikter påverkades i hög grad av det sociala nätverket. Oftast gick man i samma fotspår som föräldrarna och fick lära sig deras yrke från grunden. Den sociala tryggheten var starkt beroende av vilken släkt eller gård man tillhörde. För familjer som levde

Porträttbild av kvinna med litet barn i famnen omgiven av två flickor på ena sidan och en pojke och en flicka på den andra. Gruppen sitter på en bänk på förstubron till ett timrat hus med dubbeldörrar i bakgrunden. Fotograf okänd, Nordiska museets arkiv (NMA.OO52735).

Barn och vuxna
arbetar tillsammans i
en skomakarverkstad.

Fotograf okänd,
Nordiska museets
arkiv (NMA.OO33635).

under knappa ekonomiska förhållanden kunde barnen vara en belastning snarare än en tillgång. Föräldralösa eller utomäktenskapligt födda barn hade en särskilt utsatt situation. Många dog unga eller hade mycket svåra uppväxtförhållanden. Barnadödligheten var hög inom alla samhällsklasser på grund av bristande sanitära förhållanden, dålig kost eller trångboddhet.

Ännu vid sekelskiftet 1900 var barndomen i allmänhet kortare än i dag. Redan före puberteten arbetade en del som springpojkar eller tjänsteflickor efter några år i skolan. Längre tillbaka fick barn från enklare hem lära sig att bidra till sin egen försörjning när de var ännu yngre. Under industrialismens framväxt arbetade barn och ungdomar med monotona och farliga sysslor vid fabriker som exempelvis sågverk, glasbruk, tändstickstillverkning och textilindustri. Deras små händer kunde ibland vara en tillgång i produktionen. Arbetsdagarna var betydligt längre än i dag och det fanns

Kvinna och två barn som lastar mjölkkrukor på en lastbrygga. Foto: Erik Liljeröth,
© Nordiska museet (NMA.0043416).

Barn på traktor. Foto: KW Gullers, © Nordiska museet (NMA.0028743).

Exteriör med sex barn och en get. Två av flickorna mjölkar. Fotograf okänd, Nordiska museets arkiv (NMA.0033624).

knappast någon fritid. I slutet av 1800-talet började barnarbetet ifrågasättas och så småningom regleras i lagstiftningen.

I Sverige levde större delen av befolkningen på landsbygden ända fram till 1900-talets början. Bönders och lantarbetares barn fick successivt lära sig arbetsuppgifter som var nödvändiga för överlevnaden. De fick sköta om husdjur, bära ved och vatten, dra upp rovor samt hjälpa till med lättare sysslor på gården och inom jordbruket. Skillnaden mellan manliga och kvinnliga sysslor var större än i dag. Flickor fick lära sig hushållsgöromål som bakning, matlagning, tvätt och textilarbete, medan pojkarna arbetade på fälten, i

Familj samlad i finrummet. Foto: Carl Ohlin, Nordiska museet (NMA.OO42271).

skogen och ladugården. Arbetet började i gryningen och höll på till sent på kvällen. Tiden för vila och lek var begränsad och de flesta hade få eller inga leksaker. På helger och festdagar fanns det mer tid för nöjen i form av dans och lekar, där både barn och vuxna deltog. De få ägodelar barnen hade var i allmänhet hemtillverkade och kanske ärvda av äldre syskon.

Bland de obesuttna kunde barnen lämna föräldrahemmet redan i tioårsåldern för att lära sig ett yrke hos en annan husbonde. I själva verket uppfostrades barnen inte alltid i första hand av sina egna föräldrar utan av äldre syskon, kamrater eller andra vuxna.

I adliga eller högborgerliga hem såg uppväxten helt annorlunda ut. Där var barnen redan från tidig ålder omgivna av tjänstefolk som ammor, barnflickor och informatorer, vilka hade ansvar för omvårdnad, social fostran och att lära barnen läsa, skriva och räkna. Bildning och sociala färdigheter värderades högt eftersom dessa öppnade vägen till ett framgångsrikt liv. I samband med industrialiseringen och borgerskapets ökade inflytande under 1800-talet växte en romantiserad bild av ett idylliskt familjeliv fram, där hemmet och samvaron mellan föräldrar och barn stod i centrum. Den lilla kärnfamiljen blev ett begrepp, medan släktgård och börd minskade i betydelse. Männen hade ett yrke i offentligheten medan det blev kvinnans uppgift att skapa en god och hem-

Barnkalas på 1850-talet. Akvarell av Carl Gustaf Plagemann, Nordiska museet (NM.0278298). Foto: Karolina Kristensson, © Nordiska museet.

trevlig atmosfär i hemmet. Barnen tillhörde den privata, kvinnliga sfären och intog en undanskymd plats i det sociala livet. De skulle hålla sig i bakgrunden och inte höras eller synas alltför mycket. De fick vänta tills de blev tilltalade av en vuxen innan de fick yttra sig. Pojkarna behövde en lång utbildningstid för att skaffa sig ett respektabelt yrke. Flickornas undervisning var inriktad på språk, musik, sömnad och dans – ämnen som var viktiga i det sociala umgänget och därmed goda utsikter till ett ståndsmissigt äktenskap.

Idealbilder av åldrar

Barn ser fram emot födelsedagen och längtar efter att bli äldre och självständigare. Det som lockar är friheten att få bestämma över sitt liv, att upptäcka världen, att bli behandlad med respekt, att vara någon att räkna med – en fullvärdig medlem av samhället. Barn har alltid varit mer eller mindre underkastade de äldres vilja. Ett år kan kännas som oändligt lång tid i en ung människas liv, medan en äldre upplever att tiden går allt snabbare. Efter ett tag avtar förtjusningen över att år läggs till år. Vad som uppfattas som ungt eller gammalt är relativt.

Det sägs ofta att vår tid präglas av ett ungdomsideal, enligt vilket medelålders och äldre personer gärna vill se yngre ut än de är och strävar efter ett omväxlande liv med många aktiviteter. Under vissa perioder har det varit tvärtom. De äldres mognad, stabilitet och eftertänksamhet har varit statusfyllda egenskaper att se upp till. Unga män har velat ge ett respektabelt intryck genom att anlägga skägg och bära hatt eller andra manliga attribut som gör att de ser äldre ut än de är.

Tidigare rådde en uttalad hierarki både åldersmissigt och vad gäller kön och klass. Den som var äldst skulle föra talan, medan de yngre var underordnade och skulle lyssna och lära av dem som hade livserfarenhet. I en syskonskara hade äldste sonen ofta en privilegierad ställning gentemot sina yngre bröder och systrar. Ju yngre man var desto mindre hade man att säga till om. De fattiga och minsta barnen hamnade längst ned i rangordningen.

Akvarell av Fritz von Dardel, 24 mars 1894. Foto: Anne-Marie Eriksson, Nordiska museet (NMA.0038493).

Barnuppfostran

Vägledning och fostran av den unga generationen går ut på att göra den så väl rustad som möjligt inför framtida utmaningar inom arbete och familjeliv. Men även här har givetvis tillvägagångssätt och idealbilder varierat över tid, inte minst genom olikartade föreställningar om samhällsansvar, framgång och lycka. För ett par hundra år sedan värdesattes egenskaper som fosterlandskärlek, ödmjukhet, flit och sparsamhet. Att vara bortskämd och slösaktig ansågs skadligt och var något man ville undvika. Det var viktigt att barnen tidigt lärde sig att lyda de vuxna för att senare kunna anpassa sig till samhällets krav.

Efter de snabba samhällsförändringarna under 1900-talet med större rörlighet, inflyttning till storstäder och teknisk utveckling står i dag helt andra egenskaper högt i kurs. Nya typer av arbeten kräver specialkunskaper och människor som kan anpassa sig till ett modernt liv. Ett växande intresse för barnpsykologi och uppväxtmiljöns betydelse för individens utveckling leder till en förändrad syn på förhållandet mellan barn och vuxna. Från och med nu läggs större vikt vid att se till varje barns behov och möjligheter samt att utveckla kreativitet och självkänsla hos de unga. Inom skolundervisningen har man under senare årtionden försökt komma bort från rabblandet av faktakunskaper och så kallad korvstopppning för att i stället uppmuntra till eget skapande och kritiskt tänkande genom grupparbeten och kunskapsinhämtning på egen hand. Men även detta friare synsätt har ifrågasatts då en del menar att barnen ännu inte är mogna att ta ansvar för sin egen inläring.

Denna ambivalens – som bland mycket annat handlar om individens förhållande till det gemensamma – tar sig också andra uttryck. För en del föräldrar blir barnen ett livsprojekt, ett sätt att förverkliga drömmar om framgång inom exempelvis vetenskap och teknik, konstnärliga yrken eller idrott. Åtskillig energi och tid läggs på att skapa bästa möjliga förutsättningar för det enskilda barnets framtida liv. På 2000-talet används begreppet *curlingföräldrar* för att beskriva ett förhållande mellan föräldrar och barn som åtminstone delvis går stick i stäv med strävan efter självstän-

Barn i lekpark och dock-
vrå. Foto: Karl Heinz
Hernried, © Nordiska
museet (NMA.OO29947
resp. NMA.OO29952).

Vid planeringen av nya bostadsområden blev det viktigt att skapa trygga platser där barn kunde röra sig tryggt och fritt. Barn vid radhuslänga, Malmö, 1950-talets början. Foto: Erik Liljeroth, © Nordiska museet (NMA.0028206).

dighet. Med detta menas att föräldrarna sopar banan för sina barn som seglar fram mer eller mindre friktionsfritt tills det är dags att lämna barndomen bakom sig. I dessa familjer anpassar sig de vuxna till barnens behov och låter sina egna intressen komma i andra hand. En rad frågor följer av de realiteter som begreppet beskriver. Blir resultatet att barnen lever i en skyddad tillvaro utan att behöva ta eget ansvar eller kämpa för att uppnå sina mål? Får de en orealistisk bild av hur världen ser ut och hur man tar sig fram i samspelet med andra? Samtidigt finns det även i dag barn som tidigt tvingas ta större ansvar än de egentligen kan sägas vara mogna för på grund av på livets omständigheter. Det kan handla om sjuka eller frånvarande föräldrar, flykt från krigsområden eller familjetraditioner som innebär tidiga giftermål.

Livet kan delas in i olika perioder, där barn- och ungdomsåren utgör den första etappen. Då grundläggs värderingar och kunskaper som får betydelse för vilka val man gör senare och vilken inriktning livet får. Till viss del är barnens tillvaro en väntan på framtiden, en lärotid inför inträdet i en ålder då de får bestämma själva. Inträdet i ett nytt livsskede ger ofta anledning till återblickar – när man ger sig ut i världen, får egna barn eller lämnar arbetslivet. När den äldre generationen inte längre orkar sköta sina uppgifter är det de ungas tur att ta över. Upplevelser under de tidigaste åren präglar människan för resten av livet och inte sällan är det dessa händelser som stannar kvar längst i minnet. Vi har nog alla mött åldringen som vid livets slut minns barndomen bättre än det som hände alldeles nyss.

Hjulstaskolan, Spånga. Projektet »Barn tar plats« 2007–2008, Nordiska museet och Mångkulturellt centrum. Foto: Jessika Wallin, © Nordiska museet (NMA.OO48082).